BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA TABIATGA BO‘LGAN QIZIQISHNI SHAKLLANTIRISH ASOSIDA TADQIQOTCHILIKKA YO‘NALTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Jabbarova Shahodat Ibrohim qizi
Guliston davlat pedagogika institute
o‘qituvchisi,GulDU tayanch doktoranti

Email: shahodatjabbarova94@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tabiatga bo‘lgan qiziqishni shakllantirish orqali ularni tadqiqotchilik faoliyatiga yo‘naltirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari tahlil qilingan. O‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, bilishga bo‘lgan ehtiyojlari hamda ekologik tafakkurini rivojlantirish omillari yoritilgan. Shuningdek, ta’lim jarayonida interfaol metodlar, kuzatish, tajriba va amaliy faoliyatlardan foydalanishning ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, tabiatga qiziqish, tadqiqotchilik faoliyati, psixologik xususiyatlar, pedagogik yondashuv, ekologik tarbiya, interfaol metodlar, kuzatish, tajriba, bilish faoliyati.

Annotation: This article analyzes the psychological and pedagogical features of directing primary school students toward research activities through developing their interest in nature. The study highlights students’ age and individual characteristics, cognitive needs, and factors influencing the development of ecological thinking. It also reveals the importance of using interactive methods, observation, experiments, and practical activities in the educational process.

Keywords: primary education, interest in nature, research activity, psychological characteristics, pedagogical approach, ecological education, interactive methods, observation, experiment, cognitive activity.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психолого-педагогические особенности формирования у учащихся начальных классов интереса к природе и направления их к исследовательской деятельности. Освещаются возрастные и индивидуальные особенности учащихся, их познавательные потребности, а также факторы развития экологического мышления. Особое внимание уделяется значению интерактивных методов, наблюдения, эксперимента и практической деятельности в образовательном процессе.

Ключевые слова: начальное образование, интерес к природе, исследовательская деятельность, психологические особенности, педагогический подход, экологическое воспитание, интерактивные методы, наблюдение, эксперимент, познавательная деятельность.

Kichik yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishda ta’lim-tarbiya jarayonida ularning ongida atrofni o‘rab olgan dunyo haqida hissiy tajribaga asoslangan aniq bilimlar hosil qilish muhimdir. Haqiqatni to‘g‘ri aks ettiruvchi bilimlar berilmasi, bolalarda tabiat haqida noto‘g‘ri tushunchalar hosil bo‘ladi. Noto‘g‘ri tushunchalarni tuzatish yangi tushunchalar hosil qilishga nisbatan ancha qiyinroqdir. Shuning uchun bolalarda maktabgacha ta’lim yoshidanoq, his etilish, qabul qilib olish va zehniy rivojlanish tajribalariga asoslangan holda tabiat haqida ilmiy dunyoqarashlarning shakllanishi juda muhimdir.

Jumladan, Lev Semyonovich Vigotskiy[1] tomonidan bolaning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi ishlab chiqilib, unda “yaqin rivojlanish zonasi” orqali o‘quvchini mustaqil izlanishga bosqichma-bosqich olib chiqish asoslangan. Bu yondashuv tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etishda metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Vasiliy Vasilevich Davыdov[2] va Daniil Borisovich Elkonin[3] ishlarida rivojlantiruvchi ta’lim konsepsiyasi doirasida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va tadqiqotchilik qobiliyatlarini shakllantirish masalalari yoritilgan.

Pyotr Yakovlevich Galperin[4] tomonidan ishlab chiqilgan aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish nazariyasi esa tadqiqotchilik faoliyatini amaliy harakatlar orqali rivojlantirishning ilmiy asosini beradi.

Shu bilan birga, Aleksey Nikolaevich Leontev[]ning faoliyat nazariyasida ta’lim jarayonida o‘quvchining faol sub’ekt sifatida ishtirok etishi va bilimni faoliyat orqali o‘zlashtirishi zarurligi ta’kidlangan.

Pedagogik jihatdan, Isaak Yakovlevich Lerner[5] va Mixail Nikolaevich Skatkin[6] ta’lim mazmunida ijodiy va tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish masalalarini ilmiy asoslab berganlar.

Zamonaviy tadqiqotlarda esa kompetensiyaviy va tadqiqotga asoslangan ta’lim yondashuvlari (inquiry-based learning) orqali tabiiy savodxonlikni rivojlantirish mexanizmlari ishlab chiqilgan bo‘lib, bu jarayonda o‘quvchining mustaqil izlanishi, tajriba o‘tkazishi va xulosa chiqarishi asosiy o‘rin tutadi

Taniqli biolog I.P.Pavlov[7] ta’limotiga ko‘ra, insonning tabiatdagi narsa va hodisalardan olayotgan ta’siri birinchi signal sistemasini, ularni ifodalovchi so‘z esa, ikkinchi signal sistemasini hosil qiladi. Bilishning hissiy tomoni birinchi signal sistemasi bilan bog‘liq, bu ko‘rgazmali, obrazli tafakkurga asoslangan bo‘lib, miya po‘stlog‘idagi muvaffaqiyatli bog‘lanishni o‘z ichiga oladi, ya’ni tashqi dunyodagi narsa va hodisalarni sezishda, idrok qilishda va tasavvurda bevosita aks etadi. Bilimning ratsional tomoni, abstrakt tafakkur, ya’ni tushunchalarning hosil bo‘lish jarayoni ikkinchi signal sistemasi bilan bog‘liqdir. Ikkinchi signal sistemasi tashqi dunyo bilan faqat birinchi signal sistemasi orqali aloqa olib boradi, shuning uchun tafakkur sezgi va idroksiz bo‘lish, biron narsa haqida aniq tasavvurga ega bo‘lmay turib tushuncha hosil qilinishi mumkin emas.

I.P.Pavlov[] o‘z tadqiqot ishlarida «Hissiy bilimning fiziologik asosi – ko‘rish, eshitish, hid bilish, teri, harakatlantiruvchi va boshqa analizatorlarning birgalikdagi faoliyatidir» - degan edi.

Ta’kidlash joikki, o‘zlashtirishda qancha ko‘p analizatorlar birgalikda ishtirok etsa, tasavvur va tushuncha shunchalik aniq, boy va ma’noli bo‘ladi. Demak, bolalarni tabiat bilan tanishtirish asosiga birinchi navbatda ko‘rgazmalilikni qo‘yish kerak, ya’ni narsa va hodisalar ularning sezgi a’zolariga bevosita ta’sir etishi, bolalar narsalarni ko‘rib, qo‘l bilan ushlab ko‘rishlari, eshitib, hidlab ko‘rishlari, ta’mini tatib ko‘rishlari, ya’ni ularning xususiyatlarini seza bilish imkoniyatlariga ega bo‘lishlari shart.

Uyda, sayrda, darsda, darsdan tashqari mashg‘ulotlarda, o‘yinlarda va mehnatda, tabiatdagi narsa va hodisalarni bolalarga ta’sir etishi natijasida ularda seza bilish tajribalari to‘planib boradi. Kichik maktab yoshidagi bolalar erta tongda maktabga yetgunga qadar ketayotganlarida ko‘chadagi ob-havo sharoiti (sovuq, issiq, iliq va namlik)ni seza oladilar. Qo‘llarini yuvganlarida, cho‘milish vaqtida, o‘yinlarda suvning xususiyatlarini (sovuqligi, iliqligi, sachrashi, toshlarning suvda cho‘kishi yoki

yog‘ochning suzib yurishi)ni payqay oladilar. Hayvonlarni parvarish qilishda esa ularning harakatlarini, odatlarini bilib oladilar. Bola tabiat bilan yaqin munosabatda bo‘lishi natijasida, undagi narsa va hodisalarni yaqqol ko‘rib, idrok qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Lekin ko‘pincha bola narsalarni payqamay qolishi yoki muhim bo‘lmagan tomonlarga diqqat qilib, idrok qilgan narsalarini noto‘g‘ri tasvirlashi mumkin. 6-7 yoshdagi bola uchayotgan qushlarni hamma vaqt ham sezmasligi mumkin.

O‘quvchi dastlab atrofda hayvonlarni uchratganda u birinchi navbatda uning kattaligiga e’tibor beradi, akvariumda suzib yurgan baliqni ko‘rsatib uni «yuryapti» yoki «qanotlarini silkityapti», - deb aytadi. Bundan ma’lum bo‘ladiki, bolani tabiat bilan tanishtirishda unga hodisa yoki narsani ko‘rsatishning o‘zigina kifoya qilmaydi.

Bunda bugungi kunda o‘quvchi uchun asosiy tabiat hodisalari, atrof muhit o‘zagrishlari, elementar bilimlar bilan tushunib olshlari uchun 1-2 sinflar uchun mo‘ljallangan “Tabiiy fanlar” darsligi amalga oshiradi. Bu borada bevosita unda tashqi olamni o‘rgatish jarayonida maqsadga muvofiq rahbarlik qilinishi zarur. Bu esa tarbiyachining bolaning idrokini yo‘lga soladigan, diqqatini ko‘rish va eshitishi muhim bo‘lgan narsa va hodisalarga to‘g‘ri yo‘naltiruvchi so‘zlarida ifodalanadi.

Boshlang‘ich sinfda dastlab o‘uvchi uchun tabiatni o‘rganish ko‘proq ona tilini bilish bilan yaqindan bog‘liqdir. Bu yoshda sezib idrok qilishdan ko‘ra so‘z bilan aytib idrok qilish mustahkam o‘zlashtiriladi. Sezib idrok qilishda tabiat haqidagi hamma bilimlarni boshlang‘ich manbai ekanligini doimo nazarda tutish kerak, aniqroq qilib aytganda, bolalar ongida haqiqatni aks ettirish faqat idrok qilish bilan bog‘langan so‘zlar yordamida hosil qilinishi mumkin.

Tushuncha – bu miyaning analitik-sintetik faoliyatining natijasidir. Tabiatdagi narsa va hodisalarning bir necha marta sezib idrok qilinishi, ularning boshqalari bilan taqqoslab ko‘rilishi, ulardagi eng muhim belgilarning so‘zlarda aks ettirilishi natijasida tushuncha hosil bo‘ladi. Tushuncha bolalar faoliyatida o‘yin va mehnatda o‘zlashtiriladi va tekshirib ko‘riladi.

Tizimli o‘quv faoliyatining izchil hamda uzluksiz tashkil etilishi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fikrlash doirasini kengaytiradi, tafakkurini boyitadi. Ushbu yosh davri o‘quvchilarida tafakkurning o‘sishi aynan mana shu jarayonning kechishi bilan bog‘liq.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonining muhim bosqichlari bo‘lgan 1- va 2-sinflarda o‘qituvchining asosiy vazifasi o‘quvchilarga o‘rganilayotgan ma’lumotlarning alohida unsurlari o‘rtasidagi mavjud aloqalarni ko‘rsatib berishdan iborat. Ana shu maqsadga yo‘naltirilgan topshiriqlarning o‘quv yili davomida hamda yil sayin ortib borishi natijasida 3-sinfga kelib, o‘quvchilar dars jarayonida o‘zlashtirilayotgan tushunchalarni ular o‘rtasidagi nisbatlarni o‘zaro taqqoslash asosida tavsiflashni o‘rganadilar. 4-sinfda o‘quvchilardan u yoki bu topshiriqlarni bajarish jarayonida bir qadar kengroq fikr yuritishni talab etuvchi topshiriqlar soni ortib boradi.

Ma’lum narsa va hodisalarni tavsiflay olish ko‘nikma va malakalarining shakllanishi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tobora murakkablashib borayotgan aqliy faoliyatni tashkil eta olish tajribasini yuzaga keltiradi. U asta-sekin idrokdan ajralib,

oʻquv materialini mustaqil oʻzlashtirishga yoʻnaltirilgan faoliyatni tashkil etish jarayoniga aylanadi.

Mantiqiy fikrlash va abstrakt tafakkur boshlangʻich sinf oʻquvchilarida tabiat va uning asoslari haqidagi bilimlarni nazariy jihatdan oʻrganish imkoniyatini ancha kengaytiradi. Buning natijasida oʻquvchilarning tabiatni bilishga boʻlgan qiziqishlari darajasi va mazmunini ifodalovchi jihatlar koʻzga tashlana boshlaydi. Chunonchi, tabiat jismlari yoki hodisalarning asoslari, ularning kelib chiqish (yoki sodir boʻlish) sabablari, ichki aloqalari, ular oʻrtasidagi munosabatlar, asosiy belgilari, oʻziga xos xususiyatlarini anglash kabi holatlarning namoyon boʻlishi yuqorida qayd etilgan fikrning isbotidir.

Boshlangʻich ta’lim tizimida oʻquvchilarda predmet va hodisalarning ichki xususiyatlarini bilishga nisbatan intilish yuzaga keladi, jumladan, O'simliklar qanday bo'ladi?, Hayvonot olami, Oʻrmon va oʻtloqlar nima?, Hayvonot bogʻi nima?, Kuzda nimalar bo'ladi? Vaqt nima?, Hafta nima degani?, Yil fasllari qanday almashadi?, Tabiat qishga qanday tayyorlanadi?,. Bu kabi qiziqarli savollar, ular maktabgacha ta’lim muassasalari tarbiyalanuvchilari boʻlganlaridayoq paydo boʻladi, uning asosiy javoblarini 1-2 sinfdan “Tabiiy fanlar" darsligini oʻzlashtirish jarayonida amalga oshadi. Bu kabi intilishning yuzaga kelishi va mustahkamlanishi oʻquvchilarda tabiatni bilishga boʻlgan qiziqishning nisbiy barqarorligi va uning differensiyalanishiga koʻra tavsiflanadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, kichik maktab yoshidagi oʻquvchilarda tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish tabiiy savodxonlikni shakllantirishning asosiy mexanizmi hisoblanadi. Tadqiqotga asoslangan ta’lim orqali oʻquvchilarda ilmiy dunyoqarash, dalillarga asoslangan fikrlash va hayotiy muammolarni hal etish qobiliyatlari rivojlanadi. Bu esa ularni kelgusida raqobatbardosh va ongli shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Malikova Y.V. Tabiiy fanlar. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-sinfi uchun darslik, I, II, III, IV qism / Y.V. Malikova. - Toshkent: “Novda Edutainment”, 2024. - 52 b.

2. Malikova Y.V. Tabiiy fanlar. Umumiy o'rta ta’lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik, I, II, III, IV qism / Y.V.Malikova. - Toshkent. "Novda Edutainment” , 2023. - 120 b

3. Malikova Y.V. Tabiiy fanlar. Umumiy o'rta ta’lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik, I, II, III, IV qism / Y.V.Malikova, S.V.Kosyanenko. - Toshkent. “Novda Edutainment”, 2023. - 136 b.

4. Suyunov D.A. (2024). Boshlangʻich sinf oʻqituvchilarda tabiiy fanlarni oʻqitishda tabiatga nisbatan ijobiy muhitni shakllantirish. Inter education & global study, (8), 349-354.

5. Sayfullaev G.M Tabiatshunoslik darslarida sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish. O`quv qo`llanma Buxoro-2020.

6. Tigay O.E. Tabiiy fanlar. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 2-sinfi uchun darslik, I, II, III, IV qism / O.E.Tigay. - Toshkent. “Novda Edutainment", 2023. - 104 b.

7. Gʻaybullayev N. va boshqalar. Pedagogika. Oʻquv qoʻllanma. - T., 2005

8. Sharipova D, Xodiyeva D.P, Shirinov M.K Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasi Toshkent, "Barkamol fayz media" nashriyoti, 2018-yil.